

ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ
ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΚΑΙ ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΑ ΒΑΣΙΛΕΙΑ.
ΜΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Άννα Παναγιώτου-Τριανταφυλλοπούλου

Στη μνήμη της Ιουλίας Βοκοτοπούλου

Στόχος της ανακοίνωσης αυτής είναι να περιγράψει τις κοινωνικές, οικονομικές και ιστορικές συνθήκες αλλά και να ερμηνεύσει την ιδεολογία, η οποία επέτρεψε στους Αργεάδες να υιοθετήσουν το μιλησιακό-μετευκλείδειο αλφάβητο και την αττική κοινή σε βάρος της μακεδονικής διαλέκτου. Η μακεδονική σπανίως χρησιμοποιήθηκε στον γραπτό λόγο και πάντως, βάσει των μέχρι σήμερα δεδομένων, όχι σε επίσημα κείμενα, διατάγματα, επίσημη αλληλογραφία παραδείγματος χάριν. Επιχειρείται επίσης να δείχθει μέσω των επιγραφικών κειμένων ότι οι διάδοχοι των Αργεαδών όχι μόνο στη Μακεδονία αλλά και σε όλα τα ελληνιστικά βασίλεια επέδειξαν προσοχή —αν όχι ευαισθησία— στη γραφομένη τουλάχιστον γλώσσα, η οποία εκφράζεται ως «επέμβαση» για την προσαρμογή της ορθογραφίας στην εξέλιξη της προφοράς. Αυτές οι ορθογραφικές «μεταρρυθμίσεις» δρομολογήθηκαν προφανώς μέσω της εκπαίδευσης.

Έτσι, εάν ερμηνεύω σωστά τις σχετικές ενδείξεις, έχουμε μια πρόσθετη έμφυση μαρτυρία για την αντίληψη σχετικά με τον ρόλο του Κράτους και της Παιδείας στον ελληνιστικό κόσμο.

1. Διάλεκτος και γραφή στη Μακεδονία κατά την κλασική εποχή

Το 1993, στο Γ΄ Συμπόσιο με θέμα τις επιγραφές της Μακεδονίας, επεχείρησα μια σύνθεση βάσει των τότε γνωστών πηγών, για τη γραφή κυρίως στην ευρύτερη Μακεδονία κατά τον ΣΤ΄ και τον Ε΄ αι. π.Χ.¹. Εδώ θα προ-

1. Α. Παναγιώτου, «Διαλεκτικές επιγραφές της Χαλκιδικής, της Μακεδονίας και της Αιμπερόλεως», *Επιγραφές της Μακεδονίας. Γ΄ Διεθνές Συμπόσιο για τη Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 8-12 Δεκεμβρίου 1993 [1996], 124-163.

οπαθήσω να προσεγγίσω θέματα που άπτονται της σχέσης γραπτού και προφορικού λόγου, διαλέκτου και Κοινής και γλωσσικής πολιτικής κατά την ελληνιστική περίοδο.

Το συμπέρασμα της μελέτης εκείνης, που αποτελεί τρόπον τινά το πρώτο τμήμα μιας ενότητας με δεύτερο την παρούσα ανακοίνωση, ήταν ότι σε ολόκληρο το γεωγραφικό χώρο που από τον Δ' αι. π.Χ. αποκαλούμε Μακεδονία, η γραφή είχε περιορισμένη διάδοση. Το γεγονός αυτό συνδέεται με τις πολιτικές και οικονομικές παραμέτρους της περιοχής, η οποία δεν παίζει ακόμα σημαντικό ρόλο στα ελληνικά πράγματα. Τα αλφάβητα που χρησιμοποιήθηκαν, τηρουμένων των αναλογιών, ευρύτερα (κορινθιακό, ιωνικό, αττικό) σχετίζονται είτε με τον σημαντικό εμπορικό ρόλο της Ποτειδαίας, κορινθιακής αποικίας, είτε με την πολιτιστική υπεροχή των Ιώνων κατά τη διάρκεια της περσικής παρουσίας από τα τέλη του ΣΤ' αι. π.Χ., είτε με την επακόλουθη των περσικών πολέμων πολιτική διεύθυνση της Αθήνας στην περιοχή.

Σύμφωνα με τις υπάρχουσες ενδείξεις η διάδοση της γραφής ήταν πολύ περιορισμένη στα διάφορα βασίλεια της Μακεδονίας. Με τα μέχρι σήμερα δεδομένα οι γεωγραφικές και οικονομικές συνιστώσες και οι ευρύτερες πολιτικές συνθήκες των περιοχών αυτών φαίνεται ότι δεν ήταν ευνοϊκές για την εκπαίδευση και τη γραφή που συνδέεται άρρηκτα με αυτή. Αν πιστέψουμε την ίσως δραματοποιημένη «προϊστορία» των Μακεδόνων που βάζει ο Αρριανός στα χείλη του Αλεξάνδρου ('Αλεξ. 'Ανάβ. 7.9.2.), ο Φίλιππος (ο Β') οργάνωσε κρᾶτος συντονίζοντας και εκπαιδεύοντας ένα πλήθος φτωχών ορεσίβιων νομάδων σε μαχητές. Ακόμα κι αν ο ισχυρισμός του ιστορικού είναι υπερβολικός, η σχετική έλλειψη κειμένων δικαιολογείται για μια τέτοια κοινωνία², χωρίς πολιτειακή οργάνωση (τουλάχιστον αποδεκτή από ένα διανοούμενο του Β' αι. μ.Χ.) και σε «πρωτόγονη» οικονομική κατάσταση. Είναι γεγονός ότι η γραφή στις σύγχρονες ελληνόφωνες περιοχές συνδεόταν με λιγότερο συγκεντρωτικές μορφές διακυβέρνησης, θεσμική οργάνωση, εμπορική ανάπτυξη, μόνη εγκατάσταση και επικοινωνία με άλλες πόλεις³.

Είναι προφανές ότι αυτή η περιγραφή του Αρριανού αδικεί ένα μέρος του μακεδονικού πληθυσμού, της αυλής του Αρχελάου τουλάχιστον, που είχε στα τέλη του Ε' αι. τη δυνατότητα (και την καλλιέργεια) να καλεί, μεταξύ άλλων, τον Ευριπίδη, τον Χοιρίλο ή τον Ζεύξι και οπωσδήποτε δεν αντιστοι-

2. Βλ. Cl. Brixhe - A. Panayotou, «Le macédonien», *Langues indo-européennes*, Paris 1994, 209.

3. Βέβαια το υποκείμενο πρότυπο στην παραπάνω περιγραφή είναι η Αθήνα, η λυδία λίθος κάθε κρίσης για την αρχαιότητα—όπως και άλλες πόλεις, όπως η Θήβα, η Κόρινθος, η Σμύρνη, θα μπορούσαν να καλύψουν, μερικώς τουλάχιστον, αυτές τις απαιτήσεις.

χεί στην εικόνα που έχουμε σχηματίσει για τους νεκρούς των πλούσια κτερισμένων νεκροταφείων της *Λιανής*, της Σίνδου, των *Αιγών* ή της Αγίας Παρασκευής. Όπως όμως και αν έχει το πράγμα, δεν μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η τοπική διάλεκτος είχε καλλιιεργηθεί—θα το γνωρίζαμε από τις αρχαίες πηγές—ή ότι υπήρχε μεγάλο ποσοστό εγγραμμάτων, διότι θα είχαμε πολύ περισσότερα κείμενα.

2. Η μακεδονική διάλεκτος και ο αναβαθμισμένος πολιτικός ρόλος του μακεδονικού βασιλείου στα ελληνικά πράγματα κατά τον Δ' αι. π.Χ.

Η λογικότερη υπόθεση με τα μέχρι σήμερα δεδομένα είναι ότι η μακεδονική διάλεκτος δεν χρησιμοποιήθηκε ευρέως στον γραπτό λόγο διότι: 1) οι ιστορικές, οικονομικές και πολιτικές συνθήκες ως τον Ε' αι. δεν ήταν ευνοϊκές για τη διάδοση της γραφής, που σπάνια χρησιμοποιήθηκε για την απόδοση της μακεδονικής διαλέκτου. 2) Για τους ίδιους ιστορικούς—υπό την ευρύτερη σημασία του όρου—λόγους, η μακεδονική ουδέποτε έγινε διάλεκτος χαρακτηριστική ενός λογοτεχνικού είδους, άρα παρέμεινε ελάχιστα γνωστή και χωρίς την καλλιέργεια που συνεπάγεται η διάδοση μιας τοπικής διαλέκτου έξω από τα στενά γεωγραφικά της όρια, όπως για παράδειγμα συνέβη με την ιωνική διάλεκτο, την παλαιότερη κατ' εξοχήν γλωσσική μορφή της ιστοριογραφίας, της φιλοσοφίας, της ιατρικής μεταξύ άλλων.

Η μακεδονική διάλεκτος προφανέστατα περιορίσθηκε στην ενδοκοινωνική προφορική επικοινωνία όσο καιρό η Μακεδονία ήταν απασχολημένη με τα δικά της ποικίλα προβλήματα επιβίωσης ή αναδιοργάνωσης. Όταν οι συνθήκες βελτιώθηκαν, πέρασε μεν στον γραπτό λόγο αυτή η γλωσσική μορφή, περιορίστηκε όμως σε ιδιωτικά κείμενα, όπως καταδέσμιους⁴, κείμενα κατ' εξοχήν λαϊκά και προορισμένα να μείνουν κατά το μάλλον ή ήττον *κρυφά*. Και οι δύο ως τώρα γνωστοί κατάδεσμοι παρουσιάζουν, πέραν πάσης αμφιβολίας, σε διαφορετικά σημεία του μακεδονικού χώρου και σε χρονικές περιόδους που απέχουν μεταξύ τους περίπου μια γενεά, φωνολογικά, μορφολογικά και συντακτικά χαρακτηριστικά της βορειοδυτικής γλωσσικής οικογένειας, τα οποία επιβεβαιώνουν μυθολογικές και ιστορικές πληροφορίες των πηγών για τη γλωσσική, μεταξύ άλλων, συγγένεια Ηπειρωτών και Μακεδόνων⁵.

4. Εμμ. Βουτιρά, «Ένας διαλεκτικός κατάδεσμος από την Πέλλα», *Ελληνική Διαλεκτολογία* 3, 1992-1993, 43-48 (εκτεταμένο σχετικά κείμενο του γ' τετάρτου περίπου του Δ' αι. π.Χ.). Σ. Μισχοηνοπούλη, Α.-Φ. Χριστιδής, Θ. Γλαρόση, «Κατάδεσμος από την Αρθούσα», *Γλώσσα και Μαγεία: κείμενα από την αρχαιότητα* [Α.-Φ. Χριστιδής - D. Jordan επιμ. εκδ.] Αθήνα 1997, 193-200 (κατάδεσμος του τέλους του Δ' / αρχών του Γ' αι. π.Χ., δηλαδή «μακεδονικής» περιόδου).

5. Βλ. ήδη Α. Παναγιώτου, «Οι μαρτυρίες των αρχαίων συγγραφέων για τη γλώσσα των

Το περιγραφόμενο ιστορικό πλαίσιο νομίζω ότι αποκλείει τη θεωρία που υποστηρίχτηκε πρόσφατα⁶ ότι στη Μακεδονία ομιλήθηκε και κυρίως γράφτηκε μία «Κοινή (μία Κοινά⁷ υποθέτω) βορειοδυτική, η εισαγωγή της οποίας προηγήθηκε της Κοινής, η οποία εισήχθη με τη σειρά της στους χρόνους του Φιλίππου του Β'». Η υπόθεση ότι σε διάστημα μισού περίπου αιώνα, πριν και, αναπόφευκτα, παράλληλα για ένα διάστημα με την Αττική Κοινή, οι Μακεδόνες χρησιμοποίησαν όχι μία, αλλά τρεις μορφές της ίδιας γλώσσας στον γραπτό λόγο, τον ελάχιστο μάλιστα καλλιεργημένο στη Μακεδονία κατά την περίοδο που μας απασχολεί, είναι εντελώς απίθανη. Εξ άλλου, κανένα από τα κείμενα για τα οποία υπετέθη ότι είναι γραμμένα σε αυτή την «Κοινή» δεν ξεχωρίζει γραμματικά από κείμενα των βορειοδυτικών διαλέκτων: γιατί η γενική ενικού *Περδίκκα* π.χ. είναι τύπος της «Κοινάς» και όχι της μακεδονικής διαλέκτου;

Ο όρος «Κοινή» δηλώνει μια ενιαία γλωσσική μορφή, η οποία με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο επικρατεί ως γραπτή ή/και ως ομιλουμένη σε μια περιοχή πολυσηχιδή από γεωγραφική ή γλωσσική άποψη. Η Κοινή αυτή δημιουργείται με βάση τη γραμματική μιας διαλέκτου Α με κύρος, είτε λόγω της πολιτικής είτε λόγω της πολιτιστικής βαρύτητας της πόλης στην οποία αυτή ομιλείται, και δευτερευόντως με χαρακτηριστικά (σύνθεση, επιθήματα, λεξιλόγιο) μιας διαδεδομένης και με κύρος επίσης διαλέκτου Β. Η διαλεκτική βάση της Κοινής παραμένει πάντοτε ευδιάκριτη, παρά την πρόσμιξη των δευτερευόντων στοιχείων⁸. Μια Κοινή (ή μια Κοινά) είναι συχνά αποτέλεσμα και όργανο «ομοσπονδιακής» οργάνωσης, στη Βοιωτία π.χ.⁹. Δημιουργείται έτσι μια γλωσσική μορφή όπου αποφεύγονται οι πολύ χαρακτηριστικοί για μια περιοχή τύποι και δημιουργείται μια γλωσσική μορφή όπου προβάλλονται τα κοινά στις σύμμαχες πόλεις γλωσσικά στοιχεία¹⁰ και αποφεύγονται τα ιδιωματικά, προφανώς για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας.

Μία Κοινή/Κοινά μπορεί επίσης να είναι η γλωσσική μορφή που χρησιμοποιείται λόγω προσάρτησης σε ένα σύνολο που μιλά διαφορετική διάλεκτο

Μακεδόνων», στον συλλ. τόμο *Η γλώσσα της Μακεδονίας*, Αθήνα 1992, 189.

6. M. Hatzopoulos, *Bull. Épiqr.* 1994, 374 και 413, όπου και παραπομπές σε προηγούμενες μελέτες του.

7. Σε αντιδιαστολή από την Κοινή, που έχει ως βάση την αττική διάλεκτο, «Κοινά» είναι ένας νεότερος γλωσσολογικός όρος και προϋποθέτει ως βάση μία διάλεκτο εκτός της αττικής.

8. A. López Eire, «L'influence de l'ionien-attique sur les autres dialectes épirographiques et l'origine de la Koiné», *La koiné grecque antique II. La concurrence*, Nancy-Paris 1996, 7.

9. G. Vottero, «Koinés et koinas en Béotie à l'époque dialectale (7e-2e s. av. J.C.)», *La koiné grecque antique II, La concurrence*, Nancy-Paris 1996, 43 κξξ.

10. V. Bubeník, *Hellenistic and Roman Greece as a Sociolinguistic Area* (Current Issues in Linguistic Theory, 57), Amsterdam/ Philadelphia 1989, 195-198.

(στη Λακωνία κατά την ύστερη ελληνιστική εποχή για παράδειγμα)¹¹. Οι Κοινές αυτές δεν επεβίωσαν κατά τη ρωμαϊκή περίοδο διότι δημιουργήθηκαν για να ανταποκριθούν σε συγκεκριμένη ανάγκη, την επικοινωνία, γραπτή κυρίως, των μελών Συμπολιτειών¹².

Καμία όμως από τις συνθήκες που θα επέτρεπαν τη δημιουργία Κοινάς δεν ίσχυσε για τη Μακεδονία.

3. Η διάδοση της (αττικής) Κοινής ως γλωσσικού οργάνου μιας υπερέδυναμης

Για να διαδοθεί μια γλώσσα έξω από το εθνικό σύνολο που την χρησιμοποιεί έτσι κι αλλιώς, πρέπει να συντρέχουν ορισμένες προϋποθέσεις τις οποίες θα μπορούσα να συνοψίσω ως εξής: πολιτική/οικονομική ή και στρατιωτική κυριαρχία, πολιτιστική επίδραση, αποτέλεσμα συνήθως όλων ή μερικών από τις προαναφερθείσες παραμέτρους. Καμία από αυτές τις συνθήκες δεν εκπληρώνεται στην προ του Φιλίππου Μακεδονία.

Είναι προφανές ότι ήδη από τις αρχές του Δ' αι. π.Χ. οι Μακεδόνες, ελληνόφωνο φύλο της βορειοδυτικής διαλεκτικής ομάδας, ως εκείνη την εποχή στις παρυφές του ελληνόφωνου κόσμου, υιοθέτησαν για τις διπλωματικές τους επαφές κατ' αρχήν και αργότερα για όλες τις μορφές του γραπτού λόγου, την «αττική» διάλεκτο. Η Αθήνα, υπερέδυναμη οικονομική και στρατιωτική μετά το 477 π.Χ. δεν είχε επιβάλει στο εσωτερικό της «αυτοκρατορίας» της, δηλαδή της Α' Συμμαχίας, κανέναν είδους περιοριστικά μέτρα κατά των ιωνοφώνων, στην πλειοψηφία τους, συμμάχων-υποτελών της: παρά ταύτα το αποτέλεσμα είναι η βαθμιαία υποχώρηση, μέχρι πλήρους εξαλείψεως, της ιωνικής διαλέκτου¹³. Η επίδραση όμως της αττικής στην ιωνική είναι αμφίδρομη: η μακροχρόνια συνύπαρξη και ο εκτεταμένος γεωγραφικά χώρος επαφής, το βάρος της ιωνικής γραμματείας, είχαν ως αποτέλεσμα την υιοθέτηση αρκετών στοιχείων της ιωνικής, τα οποία χρωμάτισαν καθοριστικά

11. Α. Παναγιώτου, «Η λακωνική κατά τη ρωμαϊκή περίοδο: διαλεκτική επιβίωση ή αχαιοπινής ανόρθωση», *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα*. Πρακτικά της 14ης Ετήσιας Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 27-29 Απριλίου 1993, 500.

12. Ετσι, κατά την ελληνιστική εποχή συντάσσονται κείμενα στην Κοινά με βάση τη βορειοδυτική διάλεκτο της επί κεφαλής δύναμης της αχαϊκής Συμπολιτείας, της Αχαΐας, ή στην Κοινά με βάση τη βορειοδυτική επίσης διάλεκτο του ισχυρότερου φύλου της Αιτωλικής Συμπολιτείας, των Αιτωλών.

13. Α. Panayotou, «Des dialectes à la koiné: l'exemple de la Chalcidique», *Poikila* [Μελέτηματα 10], Athens-Paris 1990, 191-228.

την Κοινή, είτε στη φωνολογία είτε στη μορφολογία είτε στο λεξιλόγιο¹⁴. Αυτή η γλωσσική μορφή έχει ως βάση την αττική, βεβαίως, διάλεκτο, αλλά την αττική των μορφωμένων, των διανοουμένων, με αρκετά ιωνικά στοιχεία, όπως προανέφερα. Δεν είναι η αττική των λαϊκών στρωμάτων της Αθήνας, αλλά όπως λέει ο Αριστοφάνης (απόσπ. 685) «διάλεκτον ἔχοντα μέσην τῆς πόλεως / οὐτ' ἄστειαν ὑποηλυτέραν / οὐτ' ἀνελευθερον ὑπαγροικότεραν». Η μορφή αυτή δεν θα αργήσει και στη Μακεδονία, όπως στο σύνολο του ελληνόφωνου κόσμου, να εκτοπίσει τις τοπικές διαλέκτους από τον γραπτό λόγο και να επηρεάσει σε μεγάλο βαθμό, κατά περίπτωση, και τον προφορικό. Ἦδη από τα τέλη του Δ' αι. κείμενα της Λέσβου π.χ., περιοχής με μεγάλη και σεβαστή παράδοση στη λογοτεχνία, παρουσιάζουν σποραδικά αττικά στοιχεία¹⁵.

Υποθέτω ότι ένα πολυδιαλεκτικό σύνολο όπως ο στρατός του Αλέξανδρου απετέλεσε ένα «πεδίο δοκιμής» της Κοινής¹⁶. Σύμφωνα μάλιστα με μαρτυρίες των αρχαίων πηγών ενθαρρύνεται από τον ίδιο τον Αλέξανδρο η χρήση της Κοινής από τους Μακεδόνες για να γίνει π.χ. ευκολότερα αντιληπτή η απολογία του κατηγορουμένου Φιλώτα από τους παρισταμένους¹⁷, ενώ ήδη από την ίδια εποχή, όπως φαίνεται από μια σειρά μαρτυριών, η μακεδονική διάλεκτος χρησιμοποιείται από τους Μακεδόνες στο στράτευμα του Αλέξανδρου κυρίως σε στιγμές έντονης συγκινησιακής φορτίσεως. Η Κοινή καλύπτει τις υπόλοιπες ανάγκες επικοινωνίας¹⁸.

Η Κοινή προφανώς απετέλεσε και το γλωσσικό όργανο της παρεχόμενης παιδείας ήδη στις πόλεις που ίδρυσε ο Αλέξανδρος¹⁹.

Αν επικοινωνούν οι Μακεδόνες στην Κοινή, σε βάρος της δικής των διαλέκτου, ήδη κατά την εποχή της μεγάλης μακεδονικής στρατιωτικής εξάπλωσης, μπορεί κανείς να καταλάβει πώς οι συνθήκες επέτρεψαν ακόμα πιο εύκολα σε άλλα ελληνικά διαλεκτικά φύλα την αποδοχή της Κοινής σε βάρος των διαλέκτων που μιλούσαν. Από τα τέλη του Δ' αι. παρουσιάζονται σποραδικά στοιχεία της Κοινής μεταξύ άλλων σε κείμενα από την Κρήτη²⁰.

14. A. López Eire, «De l'attique à la koiné», *La koiné grecque antique I. Une langue introuvable* 7, Nancy 1993, 41-57.

15. R. Houdot, *Le dialecte éolien d'Asie. La langue des inscriptions. VIIe s. a.C.-IVe s. p.C.*, Paris 1990, 21.

16. Ποβλ. N.G.L. Hammond, *The Macedonian State. Origins, Institutions, and History*, Oxford 1989, 14.

17. Κ. Κουρτίου, *Hist. Alex. Magni Maced.*, VI 11, 4.

18. Παναγιώτου (ό.π. σημ. 5), 187-9.

19. Ποβλ. P. M. Fraser, *Cities of Alexander the Great*, Oxford 1996, 184.

20. Cl. Brixhe, «Le déclin du dialecte crétois: essai de phénoménologie», *Dialectologica Graeca. Actas del II Coloquio Internacional de Dialectología Griega (Miraflores, 19-21.6.1991)* [Madrid

Κύριος αγωγός της νέας αυτής γλωσσικής μορφής είναι προφανώς οι Κρήτες που υπηρέτησαν στο στράτευμα του Αλέξανδρου.

Η Κοινή διαδόθηκε ακριβώς λόγω των μακεδονικών κατακτήσεων σε βάρος και μη ελληνικών γλωσσών στην Αφρική και στην Ασία. Πιθανώς για τους ελληνόφωνους η εγκατάλειψη των προγονικών ντοπιολαλιών και στον προφορικό λόγο ήταν υπόθεση δύο ή τριών γενεών στις νέες εστίες και επομένως η γλωσσική διμορφία για τους διαλεκτοφώνους πρέπει να έληξε μέσα στον Γ' αι. π.Χ. Η διγλωσσία των ιθαγενών στοιχείων ήταν προφανώς μια πιο πολύπλοκη υπόθεση, η οποία συνδέθηκε άρρηκτα με θέματα κοινωνικής κινητικότητας και κύρους, ηθελημένης προσπάθειας αφομοίωσης στο κυρίαρχο πολιτιστικά σύνολο, τους ελληνόφωνους, και γενικότερα, «ιδεολογίας». Οι ειδικοί της ελληνιστικής εποχής συμφωνούν ότι τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα εξελληνίσθησαν και αφομοιώθηκαν αρκετά γρήγορα μέσω ακριβώς της παιδείας, εξ ορισμού ελληνικής, η οποία απετέλεσε τον κύριο μοχλό αφομοίωσης²¹.

Στις πόλεις της Ανατολής αυτή πρέπει να ήταν η συνηθέστερη εξέλιξη, εξελληνισμός και αφομοίωση των ανωτέρων στρωμάτων, πιο αργή ενσωμάτωση των μεσαίων στρωμάτων, ενσωμάτωση που θα συντελεσθεί, φαίνεται, κατά τη ρωμαϊκή εποχή. Πάντως και ο αγροτικός πληθυσμός της υπαίθρου εκφράζεται γραπτώς στην ελληνική με μεγαλύτερη ή μικρότερη επάρκεια, ανάλογα με τις περιοχές.

4. Γλώσσα και ορθογραφία στα ελληνιστικά βασίλεια

Αξιοσημείωτη κατά την ελληνιστική περίοδο είναι μια προφανής ομοιογένεια της γραφομένης Κοινής, παρά τις αδιαμφισβήτητες τοπικές διαφορές στον προφορικό λόγο από περιοχή σε περιοχή²², καθώς επίσης και μια κατά το μάλλον ή ήττον κοινή αντιμετώπιση της εξέλιξης της γλώσσας, της Κοινής, εννοώ. Η πολιτική αυτή εκφράζεται κατά τη γνώμη μου μέσω — περιορισμένων αριθμητικά — ορθογραφικών ρυθμίσεων, τις οποίες μπορούμε να παρακολουθήσουμε παράλληλα σε πολλά σημεία του ελληνιστικού κόσμου. Θα περιοριστώ εδώ σε ένα παράδειγμα, τη γραφηματική εναλλαγή Η-ΕΙ και αντιστρόφως ΕΙ-Η²³ που απηχεί τη στένωση προ φωνήεντος του /ε:/>/ε:/ του-

1993], 38-9.

21. Bubenik (ό.π. σημ. 10), 60-4.

22. S.-T. Teodorsson, *The Phonemic System of the Attic Dialect, 400-340 B.C.* (Studia Graeca et Latina Gothoburgensia XXXII), Göteborg-Lund 1974, 305 του ίδ., *The Phonology of Attic in the Hellenistic Period*, (Studia Graeca et Latina Gothoburgensia XL) Göteborg-Uppsala 1978, 112.

23. Π.χ. *πρεσβήαν* (τιμητική επιγραφή του τέλους Δ' /αρχών Γ' αι. π.Χ. από το Άργος, L.

λάχιστον. Οι γραφές αυτές σε διάφορα σημεία του ελληνιστικού κόσμου, σε επίσημα αλλά και σε ιδιωτικά κείμενα, μας κάνει να πιστεύουμε ότι ήταν αποτέλεσμα συγκεκριμένης διδασκαλίας στο σχολείο. Η διαφαινόμενη αυτή ευαισθησία απέναντι στη γλωσσική εξέλιξη, προφανώς παράλληλη σε όλες αυτές τις περιοχές, και στην εξαρτωμένη ορθογραφική αλλαγή, δίνει άλλη μια ενδιάφερουσα, νομίζω, διάσταση στον ενεργώς ενοποιητικό γλωσσικό ρόλο που έπαιξε το σχολείο, διαδίδοντας στο μαθητή, άρα και στο ευρύτερο κοινό, την παρατήρηση και την ανησυχία του γραμματικού. Τέτοιες όμως παρεμβάσεις της πολιτείας δεν ήταν δυνατές παρά στο πλαίσιο ενός καλά οργανωμένου συντηρητικού²⁴ συνόλου και οπωσδήποτε προϋπήθετε μία πολιτειακή δομή, όπως αυτή του ελληνιστικού κόσμου, αρκετά συγκέντρωτική.

Πανεπιστήμιο Κύπρου

Moretti, *Iscrizioni storiche ellenistiche* I, Firenze 1967, αρ. 40, στ. 12, 21-22). 30 περίπου παραδείγματα από την Αθήνα, τύπου *θεραπείας, Ιερήαις, Αίνηου* κλπ., τα οποία χρονολογούνται από τον Β' αι. π.Χ., Teodorsson 1978 (ό.π. σημ. 22), 27. Τα παραδείγματα από τη Μακεδονία είναι σχετικά πρώιμα, ήδη του Δ' αι. π.Χ., π.χ. *συντελήσαι, Αιγαί*, αναθηματική επιγραφή τέλους Δ' - αρχών Γ' αι. π.Χ. (Μ. Ανδρόνικου και συνεργατών, «Ανασκαφή Βεργίνας», ΠΑΕ 145, 1990 [1993], 172-173, πίν. 117α), *βασιλήας*, ορθόθεο από τον Χολομώντα (SEG 40, 1990 [1993], 542 και επίσης Ι. Βοκοτοπούλου, «Η επιγραφή του Χολομώντα», *Επιγραφές της Μακεδονίας. Γ' Διεθνές Συμπόσιο για τη Μακεδονία, Θεσσαλονίκη 8-12 Δεκεμβρίου 1993* [1996], 208-227. Τα εσωτερικά δεδομένα της επιγραφής — γραφής και γλώσσας — συμφωνούν, νομίζω, με τη χρονολόγηση της εκδότριας, στις αρχές του Γ' αι. π.Χ.) Ουάδα, σε αναθηματική επιγραφή από την Πτολεμαίδα, του Β' - Α' αι. π.Χ., Cl. Brixhe - A. Panayotou, «Une inscription très courtisée: SEG 24, 548 (Pella)», ZPE 91, 1992, 129-135, *βαδῆα*, σε επιτύμβια στήλη από τη Βέροια, Α' αι. π.Χ. (Brixhe - Panayotou ό.π.), κλπ.

24. Βλ. Teodorsson 1978 (ό.π. σημ. 22), 111-12 για τις πολιτικές συνθήκες που δικαιολογούν και διατήρησαν αυτόν τον συντηρητισμό.